NAJSTARIJI HRVATSKI GLAGOLJSKI NATPISI

Branko FUČIĆ, Rijeka

Kodeksi i uopće tekstovi ispisani perom na pergameni ili papiru uvijek su bili privlačnija i zahvalnija građa filolozima i paleografima od epigrafskih spomenika. Stari natpisi uklesani u kamen u pravilu su kratki: lapidarni. Oni su, stoga, od pisanih spomenika siromašniji materijom koju traže filolog i paleograf. Siromašni riječima, oni su siromašni i slovima: na mnogome natpisu ponajčešće se ne mogu nabrojiti sva slova abecede. Oni ne pružaju mogućnost pune kontrole i sigurnih usporedbi pojedinih jezičnih i grafičkih oblika onako kako ih daje obilje i učestalost tih istih oblika u dugim tekstovima kodeksa.

Dok na podatnoj pergameni elastično pero kao seizmograf ostavlja jasan trag najfinijih pokreta pisareve ruke, omogućuje da duktus ostane očevidnim — a duktus je anatomija slova! — otporni kamen i tvrdo željezo klesareva bata i dlijeta mijenjaju na natpisu karakter slova, čine duktus manje očitim.

U kodeksima je autor ili prepisivač teksta lice koje tekst u jezičnom pogledu konačno oblikuje, a to lice je istodobno i autor konkretnog tipa pisma; u epigrafici skoro u pravilu pismen čovjek daje predložak teksta, a nepismen ili polupismen klesar ga u kamen kleše. Klesar ga pri tome kopira; on tretira tekst kao sliku, kao likovnu tvorbu: — u tome i leži uzrok onih brojnih pogrešaka i odstupanja koje zapažamo na natpisima od antike do danas.[1]

[1] Da bi se bolje uočilo kako klesarske greške nisu malobrojne ni na našim najstarijim glagoljskim natpisima i kako se o njima u epigrafici uvijek mora voditi briga, nabrojit ćemo ih ovdje redom:

Valunska ploča: T(1) s otvorenim crtama u prvom oku. I(6) s udvostručenim vodoravnim crtama. N(7), isprva zabunom uklesano ъ, zatim ispravljeno u N.

Baščanska ploča: »AZЪ« na početku teksta, zabunom uklesan prije invokacije.

Jurandvorski ulomak I.: I umjesto S u trećem retku (»proiihъ« umjesto »prosihъ«).

Senjska ploča: glagoljsko C s okom na desnoj strani.

Grdoselski ulomak: glagoljsko A ispravljeno u glagoljsko N(23).

Napisani tekst ima mnoge prednosti pred uklesanim.

Unatoč tome uklesani natpis ima svoje nezamjenjive vrijednosti i odlike. Dok su kodeksi i uopće pisani tekstovi pokretni, dok oni sele — »habent sua fata libelli« — kamen je težak, postojan, nepomičan na mjestu klesanja; on se ne seli.

Na mjestu gdje je natpis na kamenu zapažen, tamo je u pravilu i nastao. Natpisi, prema tome, omogućuju preciznu spomeničku topografiju, a fiksirani u vremenu i prostoru oni postaju čvrste uporišne točke kulturne geografije. Oni su miljokazi i međašni kamenovi neke kulture.

Pod tim vidom vrednujemo i naše glagoljske epigrafske spomenike, posebno one najstarije.

Njihova važnost je tim veća što su oni učestali u kvarnerskom zaljevu i u Istri, na zapadnoj slavenskoj etničkoj periferiji. Tu, na rubu slavenskog svijeta glagoljica je kao nacionalno pismo doživjela u vremenu svoj najdulji, u primjeni najširi i u proizvodnji svoj najbujniji cvat. Tu je korijenje našeg glagolizma bilo duboko i — kako pokazuju spomenici — bilo je već zarana zasađeno: Plominski

Topografija najstarijih hrvatskih glagoljskih natpisa iz XI i XII stoljeća u Istri, na Kvarnerskim otocima i u Hrvatskom Primorju

natpis, Valunska ploča, Krčki natpis, Bašćanska ploča, Jurandvorski ulomci, Senjska ploča, Grdoselski ulomak i Humski grafit spomenici su redom iz XI i XII stoljeća.

Pogledamo li njihov topografski raspored, uočavamo da oni u tom ranom razdoblju pokrivaju prostor obala i otoka Kvarnera te istočnu i srednju Istru. Ta se slika poklapa sa slikom prostora naše najstarije doseobe u ove krajeve, sa slikom naših najstarijih dijalekata, sa slikom granica srednjovjekovne hrvatske države, s topografijom najstarije hrvatske toponomastike i s topografijom starih slavenskih naziva za nosioce lokalnih uprava.[2]

PLOMINSKI NATPIS[3]

Kameni je reljef na crkvi sv. Jurja starog u Plominu. Na njemu je uklesan muški lik, nad njim glagoljski natpis u dva retka dok se desno od lika nalazi još jedan uklesan znak koji s rezervom stavljam pod upitnik.

---

[2] Navod Konstantina Porfirogeneta o protezanju Hrvatske na zapad spominje pojas uz more sve do grada Labina, pa je tu uključena i istočna istarska obala i grad Plomin, — nalazište najstarijeg glagoljskog spomenika na Istarskom poluotoku. No po tom istom Konstantinovom navodu Hrvatska zadire i u brdoviti predjel istarske pokrajine, dakle u smjeru područja gdje su nastali i Grdoselski ulomak i Humski grafit. *ἀπὸ δὲ τῆς Ζεντινας τοῦ ποταμοῦ ἄρχεται ἡ χῶρα τῆς Χροβατίας, καὶ παρεκτείνεται πρὸς μὲν τὴν παραθαλασσίαν μέχρι τῶν συνόρων Ἰστρίας ἤγουν τοῦ κάστρου Ἀλβούνου πρὸς δὲ τὰ ὀρεινά καὶ ὑπέρκειται μέχρι τινὸς τῷ θέματι Ἰστρίας...* Constant. porphyr. de adm. imp. c. 30. p. 145—146. ed. Bonn.

Slavenski nazivi naselja, koja leže u tom brdovitom predjelu, kao što su GOLOGORICA i HUM pa CRNIGRAD i BELIGRAD (dva već u XV stoljeću izumrla naselja na vrhuncima blizu Roča) i KOŽLJAK, spominju se u dvjema ispravama godine 1102. u obliku GOLGORIZA, CHOLM, CERNIGRADUS, BELLEGRADUS, JOSILACH (Codice diplomatico istriano, isprava od 3. X. 1102, Cividale i od 16. XI. 1102, Akvileja), a LUPOGLAV u obliku: LUPOGLAU dolazi u jednoj ispravi iz godine 1112. (Vidi: B. Benussi, L'Istria nei due milleni di storia, str. 126).

Instituciju ŽUPANA bilježe dokumenti u PLOMINU i GRAČIŠĆU godine 1199. (»Zupanus Andreas filius Dentasio de Flaona, zupanus Drasicha de Galegnana«, vidi: Kandler, Notizie storiche di Pola, str. 279), u LABINU godine 1215. (»Temporibus Petri iupani«, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, sv. III, str. 131, br. 112) i godine 1237. (»Jupanus Johanes«, ibid. sv. IV), a u oba ta dokumenta javlja se u LABINU i SATNIK. ŽUPANE u KOŽLJAKU, u BRDU i u MOŠĆENICAMA bilježi Mošćenički-kožljački razvod iz godine 1395. (Šurmin, Hrvatski spomenici, str. 101), a ŽUPAN i POŽUP (»Zuppa et Potzup«) dolaze u jednom dokumentu iz godine 1377. u BUZETU (Codice diplomatico istriano, isprava od 20. X. 1377, Buzet).

[3] Literatura: B. Fučić, Izvještaj o putu po Istri 1949. godine, Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 57, str. 79—85; B. Fučić, Plominski natpis, Riječka revija, god. I (1952), br. 3, str. 146—149; Lj. Karaman, O reljefu u sv. Jurju u Plominu, Starohrvatska prosvjeta, s. III. sv. 4, str. 201—205; B. Fučić, Sveti Juraj i zeleni Juraj, Zbornik za narodni život i običaje. Knj. 40, Zagreb 1962, str. 129—150; Vj. Štefanić, Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 32.

U čitanju nema teškoća. U prvom retku piše:

S E E P I S
1 2 3 4 5 6

i u drugom retku:

Ъ L Ъ S
7 8 9 10

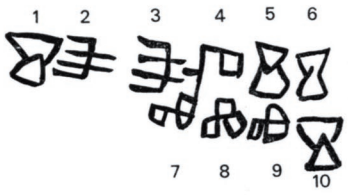

Plominski natpis

Znak koji stavljam pod upitnik uklesan je znatno dubljim brazdama i četiri je puta veći od prosječne veličine glagoljskih slova te se već stoga može postaviti pitanje da li je on uopće sastavni dio glagoljskog natpisa i da li ga je uklesala ista ruka i da li je uklesan u isto doba. U njemu se pouzdano ne može identificirati neko glagoljsko slovo.

Pokušamo li kontinuirano čitati oba retka: SE E PISЪLЪ S . . ., to jest: »ovo je pisao s . . .« rečenica će ostati nedovršena. Da li je ovo pisao neki S ili je netko »pisao« nešto (što počinje sa slovom S)? Kako u našem starom vokabularu glagol pisati znači i scribere i pingere, bi li se tim glagolom mogla označiti i skulptorska radnja i dosljedno tome, da li je natpis iz Plomina signatura klesara ili je taj natpis naprosto neki sekundarno uklesani grafit, zapis nekog skribanta?

U čitanju teksta javljaju se i fonetičke i ortografske teškoće: — pojavljuje se neobična ortografija u pisanju participa »pisalъ«, gdje na mjestu glasa A stoji poluglas (pisъlъ mjesto pisalъ). Da li je fonetski moguće da je nevještom autoru ovoga natpisa zvučao približno jednako poluglas kao puni vokal pa je zbog sličnosti izgovora mogao da im zamijeni znakove? U koje vrijeme i u kojem kraju bi to bilo moguće?

Ako interpretaciju teksta nismo do kraja izveli na čistac, da li se nešto određenije može reći o paleografskim značajkama ovoga natpisa i da li se on na temelju tih značajki može približno datirati? Koliko su stara ta plominska glagoljska slova?

Conspectus generalis pokazuje da imamo pred sobom još oblu glagoljicu, na razvojnoj stepenici prije formativnog perioda hrvatske uglate glagoljice, ukratko prije XII—XIII stoljeća. To pokazuje i analiza pojedinih grafema.

Tu je slovo S (1,6,10) koje još ima trokutni donji elemenat i slovo I (5) koje još ima trokutni gornji elemenat, tj. koje još nije reduciralo duktus onako kako to već zapažamo na Bečkim listićima. Tu je i stariji tip slova P (4) s bočnom crticom. Znak za poluglas (7,9) na Plominskom natpisu ne nalazimo na glagoljskim spomenicima prije XI stoljeća niti poslije XIII stoljeća. Konačno tu je i vrlo karakteristično slovo E (2,3) koje na ovome natpisu dolazi dva puta i u oba primjera pokazuje isti tip s dvije vodoravne crte koje presijecaju okomitu hastu. Sjetimo li se paleografskog razvoja tog slova, utvrdit ćemo da se E prvobitno javlja s dvije vodoravne crte, zatim da ih reducira na jednu, pa tu pretvara u točku i konačno odbacuje i nju. S plominskim slovom E, jedinstvenim na hrvatskom glagoljskom području povezujemo se s najstarijim sačuvanim glagoljskim spomecima uopće: s Kijevskim listićima, s Praškim odlomcima i s makedonskim spomenicima: s Assemanovim evanđelistarom, Makedonskim listom, Sinajskim euhologijem i Praksapostolarom.

Sve je to znak velike starine te Plominski natpis moramo datirati s XI stoljećem. Možda mu, štoviše, donju granicu smijemo otvoriti i prema X stoljeću.

Na reljefu je prikazan golobradi muški lik, odjeven u kratku tuniku koja mu seže do koljena i koja je u boku pripasana; kostimerija je to antikna, rimska. Tako su bili odjeveni robovi, radnici, težaci. Frontalna postava lika s ljevicom savijenom u laktu pred prsima, kojom drži neki predmet, podsjeća toliko na pozu i tipičan gest muških portreta s kasnoantiknih rimskih nadgrobnih stela da je nedvojbena navezanost ili ugledanje ovog primitivnog reljefa na kasnoantiknu nadgrobnu plastiku. Iako je nesigurno i nedosljedno uklesana polukružna niša oko lika, ona upućuje na impostaciju lika u vlastiti prostor, tipičnu za plastiku s rimskih nadgrobnih spomenika. Za antiku kao izlaznu točku govorila bi i opća naturalistička tendencija, koja se osjeća i kroz svu nemoć primitivčeva izraza, a

koja se može zapaziti naročito u detaljima: — u »lubanjastom« tipu golobrade glave te u rudimentima ušne školjke i u jedva markiranoj kosi.

Ako smo glagoljski natpis datirali s XI stoljećem, onda je taj datum *terminus post quem non* za nastanak reljefa, on mu je gornja granica. Donja granica je kasna antika. Unutar tog velikog raspona — od kasne antike do vremena rane romanike — manje je vjerojatno da bi ovakvo djelo nastalo u stoljećima od VIII do prve polovine XI, jer se u tim stoljećima u Istri, Primorju i Dalmaciji skulptura izražava pleternom ornamentikom, jednim stilski usmjerenim stvaranjem, gdje su naturalističke koncepcije ljudskog lika isključene.

Vođen ovakvim razmišljanjem, ja sam godine 1953, publicirajući prvi put Plominski natpis, formulirao svoju alternativu tako da u reljefu »treba gledati ili primitivno provincijalno djelo rimske kasne antike (bilo poganske bilo kršćanske) ili plod rane romanike, koja poslije perioda pletera iznova uvodi u skulpturu ljudski lik. U svakom su slučaju veze s kasnoantiknom plastikom na njemu nesumnjive. One predstavljaju na tome spomeniku ili još živu antiknu tradiciju ili ugledanje srednjovjekovnog klesara na jedan antikni predložak«,[4] sačuvan i vidljiv u srednjovjekovnom Plominu, nekada antiknoj Flanoni.

Na moju alternativu iznio je akad. Ljubo Karaman svoje argumente, odlučujući se za srednjovjekovni postanak reljefa.[5]

Povodeći se za Karamanovim argumentima i mojim kasnijim ikonografskim studijama, ja sam u radu »Sveti Juraj i zeleni Juraj« iznio mišljenje da ovaj lik predstavlja sv. Jurja, — sveca kome je posvećena plominska crkva. Ishodišnom točkom za ovakav moj zaključak bio je atribut što ga plominski lik drži u ruci. U (meni tada poznatom) repertoriju atributa na rimskoj plastici nisam mogao naći predmet koji bi se mogao identificirati s atributom plominskoga lika. To nisu ni vile ni ribarske osti već je to trolisna grana, simbol vegetacije; to je neka abrevijatura predodžbe vegetacije.

U kršćanskoj ikonografiji taj atribut može se interpretirati palmom — dakako u stiliziranom, nenaturalističkom obliku — a palma je simbol mučenika. Sveti Juraj tek u doba križarskih ratova postaje idealni vitez, konjanik, zatornik zmaja. U starijoj kršćanskoj ikonografiji on je samo vjerovjesnik i mučenik pa bi mu, stoga, mučenička palma mogla biti adekvatan atribut. Uspoređujući plo-

[4] B. Fučić, Izvještaj, o. c., str. 84.
[5] Lj. Karaman, O reljefu, o. c.

minski lik s ostacima fresaka iz ruševne crkve sv. Jurja kraj Vrbnika na otoku Krku, gdje je taj svetac prikazan ne s jednim vegetacijskim atributom nego s dva vegetacijska atributa (držeći po jednoga u svakoj ruci), ja sam interpretirao ovu neobičnu, iznimnu ikonografiju kontaminacijom predodžbe sv. Jurja mučenika (koji drži palmu u ruci) sa predodžbom našeg folklornog »zelenog Jurja« koji nosi proljetno zelenilo u rukama.

Predug bi bio u ovoj zgodi kulturnohistorijski ekskurs o problemu ovog legendarnog sveca koji je u agrarnim i stočarskim sredinama kao proljetni svetac (24 travnja) zapravo supstituirao pretkršćanske mitske, magijske sile koje iniciraju proljetni vegetacijski i generacijski ciklus. S mišlju na takvu supstituciju ja sam u već spomenutoj svojoj radnji »Sveti Juraj i zeleni Juraj« između ostalog iznio da je i na plominskom reljefu moglo doći »do preklapanja i uzajamnog prožimanja dviju predodžbi: palme sa zelenom granom, Jurja mučenika s Jurjem nosiocem zelenila, svetoga Jurja s folklornim Zelenim Jurjem.«[6]

Ja sam tada bio na nekom sporednom tragu rješenja.

Kako danas gledam ovaj problem? Da ne duljim s izvodima i argumentima, evo ih u sažetu obliku:

1) Ni na Istoku ni na Zapadu nema likovnog prikaza sv. Jurja prije X. stoljeća.

2) Ako je klesaru bila namjena da u XI stoljeću (u doba kada smo datirali glagoljski natpis) prikaže svetoga Jurja, isključeno je da ne bi svecu uklesao bitni svetački atribut: aureolu oko glave, koje na ovom prikazu ne vidimo.

3) Reljef je — prema tome — stariji. U mojoj početnoj alternativi priklanjam se kasnoantiknom porijeklu.

4) Zahvaljujući upozorenju mog riječkog kolege Kovačevića, otvara nam se novo rješenje da u tom liku vidimo prastarog, antiknog »zelenog Jurja«, da vidimo poganskog Silvana s vegetacijskim atributom u ruci, kako ga u sličnoj ikonografiji vidimo i na jednom antiknom istarskom reljefu u muzeju u Buzetu.

Glagoljski je natpis prema tome sekundaran; on je grafit. Činjenica što je reljef bio uzidan u crkveni zid, uvjetovana je naknad-

[6] B. Fučić, Sveti Juraj i zeleni Juraj, o. c., str. 138.

nom pučkom interpretacijom, koja je u prikazu Silvana vidjela lik sv. Jurja, vjerojatno ipak kontaminiran sa starom predodžbom o zelenom Jurju.

VALUNSKA PLOČA[7]

To je prirodna, klesarski neobrađena ploča, kakve se nalaze na našem kraškom terenu i kakve naši seljaci upotrebljavaju u gradnjama lazova i zatoka i kakvima opločuju tlo u svojim dvorištima. Poučen dugotrajnim terenskim zapažanjima, danas sam uvjeren da je ona izvorno služila kao nadgrobna ploča nad plitko iskopanim grobom u staroj crkvi sv. Marka u Bućevu nad današnjim selom Valunom na otoku Cresu.

Na njoj je bilingvistički natpis: — na hrvatskom jeziku, uklesan još starom, oblom glagoljicom i na latinskom jeziku, uklesan karolinom.

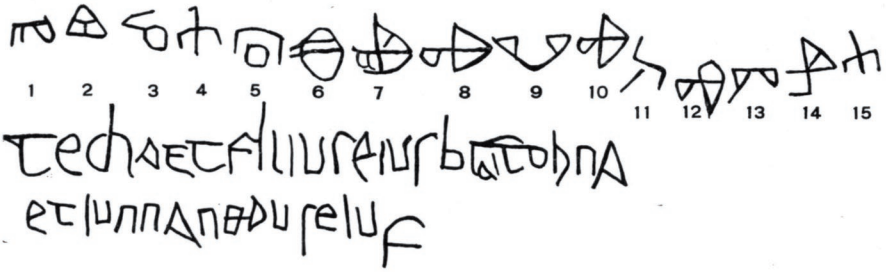

Valunska ploča

Gonetajući godine 1949. njezin glagoljski natpis, koji mi se učinio nejasan sadržajem i koji je sadržavao neke čudne i nepoznate oblike slova, ja sam se oslonio na staro epigrafsko pravilo, to jest da svaki bilingvistički natpis saopćuje jedno te isto publici različitih jezika kako bi svatko na svome jeziku sve razumio. Latinski tekst bio je jasan:

TECHA ET FILIUS EIUS BRATOHNA
ET IUNNA NEPUS EIUS

[7] Literatura: V. Premuda, Još oble glagolice na Kvarneru ili o valunskoj ploči, Vjesnik Staroslavenske akademije, Krk, 1912, str. 70—72; B. Fučić, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju. Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 55, Zagreb 1949, str. 55—61; B. Fučić, Valunska ploča, Riječki list, 2. II. 1952, str. 3; L. Košuta, Valunska ploča, Riječka revija; Vj. Štefanić, Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 32—33.

Radi se o grobu triju pokoljenja koja nose stara hrvatska krsna imena. To su baka: *Těha* i njezin sin *Bratohna* i njezin unuk *Juna.*

U glagoljskom natpisu pročitao sam prvo i posljednje ime: TĚHA i JUNA. Ali gdje je Bratohna? U sredini natpisa nalazi se 8 slova od kojih mi je drugo i treće bilo nepoznato pa sam taj zagonetni niz čitao:

S ? ? Ъ V Ъ K Ъ
5 6 7 8 9 10 11 12

Dijagonalna crta u oku slova N (14) u riječi *Juna* poslužila mi je kao trag da po toj istoj dijagonali prepoznam u drugom zagonetnom slovu N (7) i da zapazim kako je tu klesar očevidno učinio grešku, urezujući na krivom mjestu poluglas koji iza toga slijedi. Sad je već bilo jasnije. Prvo zagonetno slovo (6) nepotrebno sam godine 1949. maltretirao nagađajući da je to ižica povaljena na bok;[8] danas mi je jasno da je to staro glagoljsko I, kome je klesar duplicirao vodoravnu crtu koja dijeli gornji elemenat od donjeg. Sada se poslije riječi TĚHA može čitati riječ SINЪ — ona odgovara riječi filius iz latinskog teksta — a u preostaloj grupi slova VЪKЪ treba samo pretpostaviti kontrahirano NU da bi se pročitala riječ VЪNUKЪ (unuk), koja odgovara riječi nepus iz latinskog teksta.

Smisao glagoljskog natpisa na Valunskoj ploči je prema tome:

T Ě H A S I N Ъ V Ъ (N U) K Ъ JU N A
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15

Kako da ga datiramo?

Latinski natpis u karolini može biti i iz IX, i iz X, i iz XI stoljeća. Glagoljski je izrazito obla glagoljica.

Tipovi poluglasa, trokutno Ě , V s polukružnom spojnicom, K sa dugom bočnom crtom — odreda pokazuju da smo u XI stoljeću.

Zašto, na kraju, dvojezičnost? Zato, jer u to doba na otoku Cresu, pa i na njegovu ladanju, još koegzistiraju dva etnička i jezična elementa: stari romanski i novodoseljeni hrvatski.

---

[8] B. Fučić, Izvještaj o. c., str. 59.

KRČKI NATPIS[9]

Ne znamo gdje mu je bio prvobitni smještaj. Zatečen je na sekundarnom mjestu, ugrađen u ugao kanoničke kuće u Vitezićevoj ulici u gradu Krku. Na našu intervenciju bio je godine 1953. izvađen iz zida i pošto su mu rubovi bili očišćeni od žbuke pojavilo se još nekoliko slova tako da ga danas imamo pred očima čitava i smisleno čitka.

Krčki natpis

To je zapis o nekoj benediktinskoj gradnji koji spominje opata Maja kao graditelja ili naručioca i tri stara hrvatska muška imena, što ih prof. Štefanić, koji je posljednji pisao o ovom natpisu, interpretira kao imena monaha:

SE ZIDA MA-
JЪ OPATЪ I RA-
DONĚ RUGOTA
DOBROSLAVЪ

Opet imamo pred sobom oblu glagoljicu. Tu je S trokutnog donjeg elementa, tu je i stari tip slova I, ali — čini se — da uza nj vidimo i slovo I preuzeto iz latinskog (ili ćirilskog) alfabeta (takve recepcije znamo s Bašćanske ploče) — ukoliko ta okomica ne znači neku cezuru u tekstu. Tu je staro D s polukružnim lukom i njemu korispondentan oblik slova V. Vidimo i granato M, i poluglas u tipu koji odgovara spomenicima o kojima smo do sada govorili. Tu je i trokutni Ě, slovo U s bočnom crtom itd.

[9] Literatura: I. Črnčić, Još oble glagolice na krčkom otoku, Starine VII. Zagreb 1875, str. 1—12 i Tabla I; L. Geitler, Glagolski nadpisi, Vjesnik hrv. arheol. društva, br. 1. Zagreb 1879, str. 44; Vj. Štefanić; Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku, Croatia sacra, br. 6, Zagreb 1936. Separat, str. 22—23; B. Fučić, Krčki natpis, Riječki list, 30. XII. 1951. str. 3; Vj. Štefanić, Izvještaj o evidentiranju glagoljskih rukopisa na otoku Krku g. 1951—1953, Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 59, Zagreb 1954, str. 61—62.

U datiranju možemo zaključiti da je spomenik mlađi od Plominskog natpisa (E s jednom vodoravnom crtom koja ne presijeca slovo), a stariji od Bašćanske ploče. Još smo unutar XI stoljeća.

BAŠĆANSKA PLOČA[10]

S Bašćanskom pločom počinju prva saznanja svakog slaviste o hrvatskoj glagoljskoj epigrafici. Njezin relativno dug natpis (gotovo 100 riječi u 13 redaka) već je više od stotinu godina predmet istraživanja jezičnih, paleografskih i historijskih.

---

[10] Literatura: P. Šafařik, Památky hlaholského písemnictví. Prag 1853; I. Črnčić, Krčke starine, Književnik II, Zagreb 1865, str. 9; I. Kukuljević, Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije, VII. Zagreb 1873, str. 6; I. Črnčić, Još oble glagolice na krčkom otoku. Starine VII Zagreb 1875, str. 10; F. Rački, Starohrvatski glagolski nadpis u crkvi sv. Lucije kod Baške na Krku, Starine VII, Zagreb 1875, str. 130—136; F. Rački, Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium. Zagreb 1877. Documenta historiae croaticae periodum antiquum illustrantia; L. Geitler, Die albanesischen und slavischen Schriften, Beč 1883; I. Črnčić, Još o glagolskom napisu u crkvi sv. Lucije u Drazi bašćanskoj, Starine XX, Zagreb 1888. str. 33—49; F. Rački, Pripomenak. Ibid., str. 49. V. Jagić, Енциклопедия славянской филологии , sv. 3. St. Petersburg 1911, str. 143—144 i 237—238. R. Strohal, Glagolski napis u crkvi sv. Lucije kod Baške na otoku Krku, Vjesnik hrv. arheol. društva N. S. 12, Zagreb 1912, str. 8—11; F. Šišić, Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914. F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925; Vj. Štefanić, Opatija sv. Lucije u Baški i drugi benediktinski samostani na Krku, Croatia sacra VI. Zagreb 1936; Vj. Štefanić, Baščanska ploča. Hrvatska enciklopedija II. Zagreb 1941, str. 274—276. M. Deželić, Bašćanska ploča i njeno konzerviranje. Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 54, Zagreb 1943; B. Fučić, Sto godina Bašćanske ploče, Riječki list 4. XII. 1951. str. 3; J. Hamm, Datiranje glagoljskih tekstova. Radovi Staroslavenskog instituta, I. Zagreb 1952, str. 22—28; L. Košuta, Izdanja Staroslavenskog instituta u Zagrebu, Historijski zbornik, Zagreb 1952. str. 354—360; M. Barada, Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela Jugoslavenske akademije 44, Zagreb 1952, str. 13—19; M. Kostrenčić, O radnji prof. dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam, Predavanja Jugoslavenske akademije, Zagreb 1953; Vj. Štefanić, Baščanska ploča, Enciklopedija Jugoslavije I, Zagreb 1955, str. 384—387; B. Fučić, Tragom starih spomenika — Bašćanska ploča. Bulletin Instituta za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije, god. V, br. 1, Zagreb 1957; Isti, Baščanska ploča kao arheološki predmet, Slovo 6—8 (Vajsov zbornik), Zagreb 1957, str. 247—262; B. Fučić, Izvještaj o radovima u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku godine 1955. i 1957, Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 64. Zagreb 1960, str. 169—172. Вј. Штефаниќ, Првобитното словенско писмо и најстарата глаголска епиграфика, Народен музеј, Охрид 1966, str. 27—28. M. Moguš, Riječ — dvije o Baščanskoj ploči (u povodu 890. godišnjice), Kolo 4, Matica Hrvatska, travanj 1967, str. 322—326; N. Klaić, Nekoliko napomena o Baščanskoj ploči, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, god. XV, 1969, broj 1—2 Zagreb, str. 1—14; Vj. Štefanić, Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 33—35.

Dok je ona Šafariku (1853) još bila zagonetno pismo, stara generacija hrvatskih povjesničara i slavista vrednuje je kao spomenik drevne glagoljice i počinje odgonetavati njezin tekst, svladavajući pri tome i probleme paleografije i teškoće čitanja oštećenih mjesta (Kukuljević, Črnčić, Rački, Jagić). Najveći doprinos daju Črnčić i Rački. Njihovim naporom dobiveno je čitanje koje na početku prvog retka Bašćanske ploče vidi uklesan datum 1100, zatim invokaciju pa pasus u kome opat Držiha bilježi donaciju kralja Zvonimira samostanu sv. Lucije i u kome nabraja svjedoke tog darivanja a zatim pasus u kome opat Dobrovit bilježi gradnju crkve sv. Lucije, koja pada u vrijeme kada je knez Kosmat vladao svom Krajinom i kada je (Sv.) Mikula u Otočcu bio pod zajedničkom upravom sa Sv. Lucijom. Time je do I svjetskog rata bio uspostavljen suvisli sadržaj i tok teksta Bašćanske ploče, koji do naših dana, poslije II svjetskog rata, nije u bitnim crtama bio poljuljan.

Nove prijedloge u čitanju i intrepretiranju dali su Štefanić, Hamm i Košuta i u posljednje doba N. Bonifačić-Rožin. Ako se ne osvrnemo na manja razmimoilaženja u čitanju pojedinih istraživača na mjestima gdje se bitno ne mijenja smisao i podatak teksta, odlučne razlike u čitanju usredotočuju se na dva mjesta i to: na početku natpisa, u oštećenom prvom retku na presumptivnom datumu i u oštećenom kraju 4. retka te u 5. i 6. retku gdje se nabrajaju imena i titule svjedoka darivanja.

Črnčić je isprva na početku teksta čitao ARЪ, Kukuljević 1104 ili 1107, Rački godinu 1100, Strohal 1120, a u naše doba Hamm je u svom čitanju predložio datum 1077 koji bi se — po njemu — odnosio samo na prvi dio natpisa dok bi formula minacije, drugi pasus teksta (bilješka o Dobrovitovoj gradnji) i završna bilješka (o zajedničkoj upravi Sv. Mikule i Sv. Lucije) bili mlađi, kasnije u Ploču uklesani dijelovi.[11]

Konačno je Košuta uvidom u tragove slova na početku prvog retka Bašćanske ploče i uvidom u precrt Bolmarčićev, tj. uvidom u neposredne vizuelne dojmove jednog od starijih promatrača, koji još nije stajao pod prisilnom predodžbom datuma, pokazao da se prva slova teksta ne mogu uzeti kao znakovi za datum, to jest da izravnog datuma na Bašćanskoj ploči nema.[12]

---

[11] J. Hamm, Datiranje o. c., str. 24—26. i sl.
[12] L. Košuta, Izdanja o. c.

Na tom gledištu stoji u svojim posljednjim radovima i Štefanić. On sada Ploču datira oko godine 1100 indirektno, analizom podataka koji se nalaze u samome tekstu.[13]

Razlike u čitanju 4, 5. i 6. retka svode se na ove pojedinosti. Kraj 4. retka čitao je Rački »i vъ svetuju Luciju isъš(edъ)« dok su Črnčić čitajući »i sve(dokъ)« a Jagić »i sve(doci)« započinjali na tom mjestu novu rečenicu i pokušavali postići logičan kontinuitet s tekstom 5. retka. Hamm, međutim, na tome mjestu čita »isierma« i vidi proširenog destinatara darovnice: «....vъ svetuju Luciju i s(vetago) Ier(oli)ma,«[14] misleći na crkvu sv. Jerolima u Staroj Baški, koja je — kako znamo iz mnogo mlađih dokumenata, pripadala opatiji sv. Lucije.

U imenima svjedoka — u ostacima oštećenih slova — svi su istraživači pokušali izvući što logičniji i prihvatljiviji tekst, nastojali su izboriti što jednostavnije, što poznatije i zvukom moguće oblike ličnih imena i historijskih titula i epiteta. Tako je npr. u naše doba Hamm u skupini slova 6. retka PRBЪNEBGA koju su čitači prije njega nategli na lično ime »Prvaneg« ili »Pribineg« pokušao razriješiti abrevijaturom PRBЪ NEBG »prezbiterъ nebogъ« (presbyter indignus)[15] a Štefanić u drugoj polovici tog istog retka u skupini slova: -ЪPOSL-VIN-LĔ--V-V-, koju su stariji čitači shvatili kao rečenicu »SЪ POSLA VITOSLĔVA VЪ O/TOCĔ« (tj. ovaj posla Vitoslava na otok«)[16], vidio dva lična imena s nazivom njihovih funkcija ovako: »SЪ POSL(.) VIN(O)[D]LĔ [ĔK]V[Ъ] V[O]TOCĔ, tj. »ovaj posl (lat. missus) u Vinodolu, Jakov na otoku«.[17] U posljednjem radu koji je objavljen o Bašćanskoj ploči, Nikola Bonifačić-Rožin, književnik, pokušao je tekst 5. i 6. retka intepretirati ne osobnim imenima i titulama nego toponimima, nazivima zemljišnih posjeda koje je Sv. Lucija povrh »ledine« primila u dar od kralja Zvonimira. Tako Bonifačić u riječi »županъ« vidi naziv krčkog lokaliteta »Županje« a u nesuvisloj skupini slova »prbъnebga« naziv lokaliteta Prniba kod Punta.[18]

---

[13] Vj. Štefanić, Baščanska ploča, Enciklopedija Jugoslavije, o. c.

[14] J. Hamm, Datiranje, o. c., str. 26—27.

[15] J. Hamm, Datiranje, o. c., str. 29—30.

[16] V. Jagić, Энциклопедия o. c., str. 237—238.

[17] Vj. Štefanić, Baščanska ploča, Enciklopedija Jugoslavije, o. c. Isti, Prvobitno slavensko pismo, o. c., str. 34—35.

[18] N. Bonifačić-Rožin, Zidine Zvanimirova i Baščanska ploča, Krčki zbornik 1, Krk 1970, str. 181—200.

Ono što se danas na oštećenoj Bašćanskoj ploči od uklesanih slova jasno vidi ili se po tragovima može nedvojbeno identificirati i što se u čitanju smije razriješiti i nadopuniti, glasilo bi:

azъ vъ ime otca i sina i svetago duha azъ
opatъ drъžiha pisahъ se o ledině juže
da zъvъnimirъ kralъ hrъvatъskъi vъ
dni svoję vъ svetuju luciju i sv...
mi županъ desimra krъbavě mra..ъ vъ lu-
cě prbъnebga .ъ posl. vin.lě..vъ..v o-
točě da iže to poreče klъni i bog i bï (= 12) apostola i g (= 4) e-
vanjelisti i svetaě lucië amenъ da iže sdě žive
tъ moli za ne boga azъ opatъ dbrovitъ zъ-
dahъ crěkъvъ siju i svoeju bratiju s dev-
etiju vъ dni kъneza kosъmъta oblad-
ajućago vъsu kъrainu i běše vъ tъ dni m-
ikula vъ otočъci sъ svetuju luciju vъ edino

Tako i nakon više od »100 godina Bašćanske ploče« pitanje čitanja i interpretacije njezina teksta ostaje u pojedinostima otvoreno.

Kraj svega toga po onome što je do sada s punom sigurnošću pročitano, njezino značenje izvora za nacionalnu političku i kulturnu povijest, za povijest hrvatskoga jezika i za razvitak hrvatske glagoljice ostaje od prvorazredne vrijednosti. Ona pokazuje suverenitet hrvatskoga kralja kao donatora zemljišnog posjeda na otoku, na njoj se od svih sačuvanih spomenika bilježi prvi put na hrvatskom jeziku nacionalno hrvatsko ime u kraljevoj tituli, ona donosi niz imena i titula hrvatskih dostojanstvenika i samostanskih opata. Na njoj se zrcali glagoljaška pismenost i liturgija u našim monaškim zajednicama, ona pripovijeda i o njihovoj arhitektonskoj djelatnosti. Ploča dokumentira živi hrvatski jezik s natruhama knjiškog crkvenoslavenskog jezika a u paleografskom smislu predstavlja prelazni stupanj iz starije, oble glagoljice u hrvatsku, uglatu. To pismo karakteriziraju usporedne pojave starijih i mlađih oblika slova (granato M i latiničko ili ćirilsko M) i dublete (A, Ъ, I, O, M, T) od kojih, po Štefaniću, znatan dio predstavljaju recepcije iz ćirilskog pisma.[19] U okviru naše teme posebno ćemo potcrtati neke paleografske specijalitete na Bašćanskoj ploči, koji se pojavljuju i na drugim istarskim i kvarnerskim spomenicima (Ě, P, I).

Kao upotrebni predmet, gledana arheološkim interesom, Bašćanska ploča izvorno je bila lijevi plutej (pregradna ploča, paravan) na

[19] Vj. Štefanić, Prvobitno slavensko pismo, o. c., str. 24, 35.

crkvenom septumu (pregrada, cancelli, ikonostas) koja je prostorno dijelila redovnički kor od lađe za puk (Fučić). Ploča je kao dio septuma bila projektirana i postavljena istodobno s gradnjom današnje,

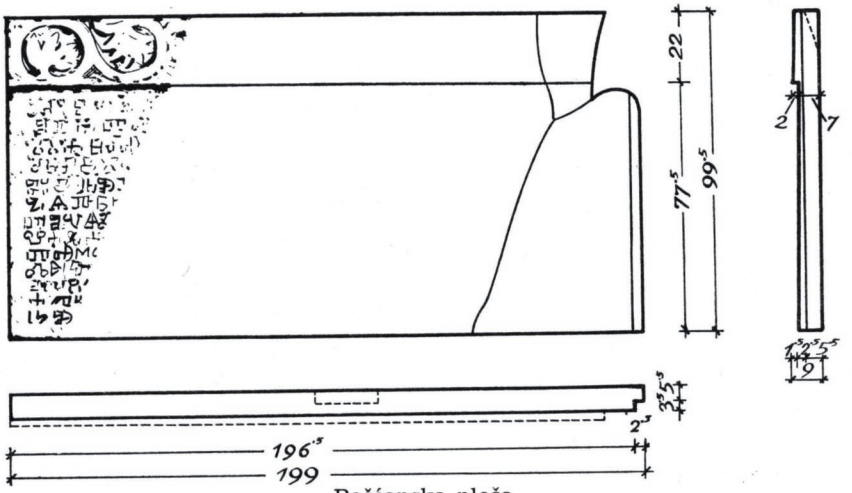

Baščanska ploča

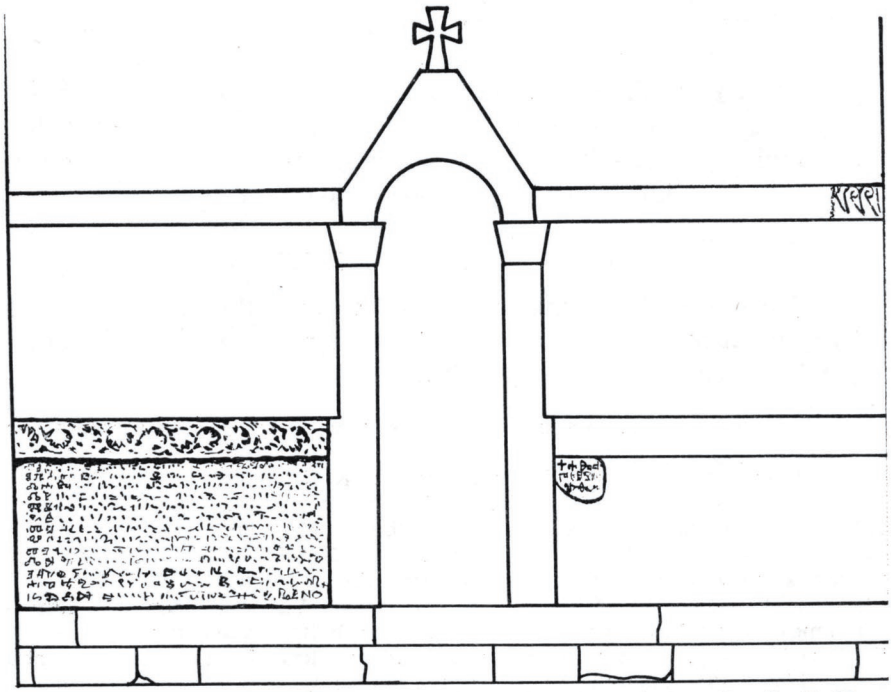

Grafička rekonstrukcija crkvene pregrade (septuma) u crkvi sv. Lucije. Baščanska ploča je lijeva pregradna ploča (plutej) a Jurandvorski ulomak I je početak natpisnog polja desnog pluteja

Dobrovitove, crkve.[20] Iz kompozicijskih razloga nemoguće je zamisliti da bi njezin tekst bio klesan u više navrata. Po svom obliku taj tekst je prijepis iz samostanskog rukopisnog kartulara pa se je taj tekst nastavljao na »drugoj« Baščanskoj ploči, to jest na desnom pluteju svetolucijskog septuma.

Datuma na početku teksta, mislim, da nema. Bilo bi neuobičajeno da datum stoji ispred invokacije. Uvjeren sam da je zabunom klesara bila uklesana (i naknadno klesarskim kitom korigirana) riječ »AZЪ«. Kako je do zabune moglo doći razjasnit će se u nekoj mjeri uvidom u Jurandvorske ulomke, u spomenik, istodoban Baščanskoj ploči i nađen na istom mjestu: — u pločniku crkve sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške.

Zašto se u Baščanskoj ploči, u tome najpoznatijem i najistraživanijem glagoljskom epigrafskom spomeniku nije već i prije prepoznao plutej sa crkvene pregrade? Mislim da razlog leži prvenstveno u tome što je oblikovanje Baščanske ploče atipično za oblikovanje crkvenih pluteja toga doba. Atipično je, naime, da natpis ispunja polje pod bordurom, gdje, u pravilu, dolazi ornamentirana ploha. Na crkvenim pregradama natpisima rezervirano je mjesto na vodoravnoj kamenoj gredi što spaja zabat nad vratima s lijevim i desnim crkvenim zidom.

Najnoviji, poslijeratni nalaz jednog pluteja iz blizog vremena i prostora, iz Senja — takozvana »Senjska ploča« — o kojoj će biti govora malo poslije — otkriva da je ovakvo oblikovanje pluteja bilo za Krk i Hrvatsko Primorje u to doba regionalno tipično.

JURANDVORSKI ULOMCI[21]

Riječ je o četiri ulomka ploče koji su bili otkriveni u pločniku crkve cv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku, u crkvi kojoj je pripadala i Baščanska ploča.

---

[20] B. Fučić, Tragom starih spomenika, o. c., Isti, Baščanska ploča kao arheološki predmet, o. c.

[21] Literatura: I. Črnčić, Krčke starine, Književnik II, Zagreb 1864, str. 20; L. Geitler, Glagolski nadpisi, Vjesnik hrv. arheol. društva I, Zagreb 1879, str. 44. Tabla I; L. Geitler, Die albanesischen und slavischen Schriften, Beč 1883, str. 187. i Tabla; J. Brunšmid, Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu, Vjesnik hrv. arheol. društva, N. S. XII. Zagreb 1912, str. 155—156; Vj. Štefanić, Opatija sv. Lucije i drugi benediktinski samostani na Krku, Croatia sacra VI, Zagreb 1936, poseban otisak str. 72; B. Fučić, Izvještaj o radovima u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku godine 1955. i 1957, Ljetopis Jugoslavenske akademije, knj. 64. Zagreb 1960, str. 175—176; Vj. Štefanić, Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 36—37; B. Fučić, Jurandvorski ulomci. Krčki zbornik, sv. 3. Krk 1971.

Dva ulomka našla su se još u prošlom stoljeću. Objavili su ih Geitler i Črnčić.

Ulomak br. I i danas postoji u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu, dok je ulomak br. II još u prošlom stoljeću (prije godine 1879.) netragom nestao iz crkve sv. Lucije te ga poznajemo samo po ne sasvim pouzdanom litografiranom precrtu slova. Ulomci br. III i br. IV su moji poslijeratni nalazi (iz godine 1957).

ULOMAK I

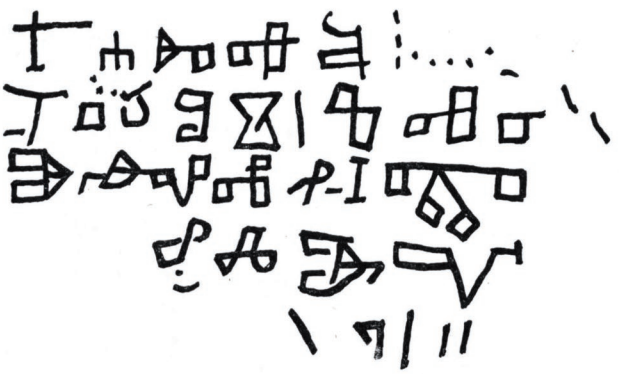

Jurandvorski ulomak I (stanje u XIX stoljeću)

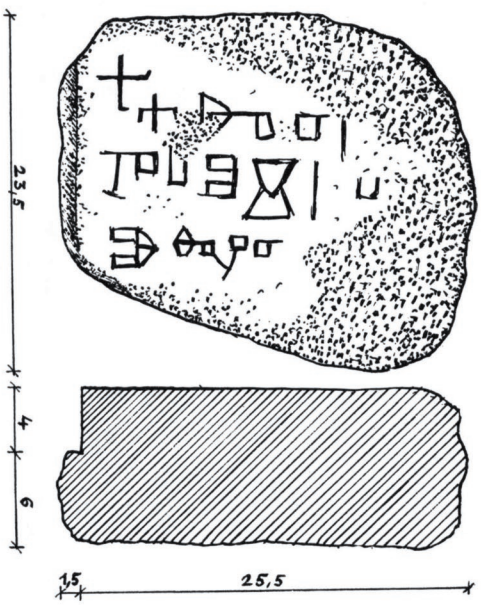

Jurandvorski ulomak I (stanje danas)

Danas je manji, okrnjeniji, oštećeniji i nečitljiviji nego u Črnčićevo doba. Danas se na tom ulomku razaznaju slova:

— AZ(Ъ)
PROSIH(Ъ)
U ZVЪNIM
UC

dok je Črnčić u prvom retku još vidio »azъ o(patъ)« i u četvrtom »luc(ië)«.[22]

ULOMAK II

Na njemu, danas izgubljenom, Črnčić je pročitao:[23]

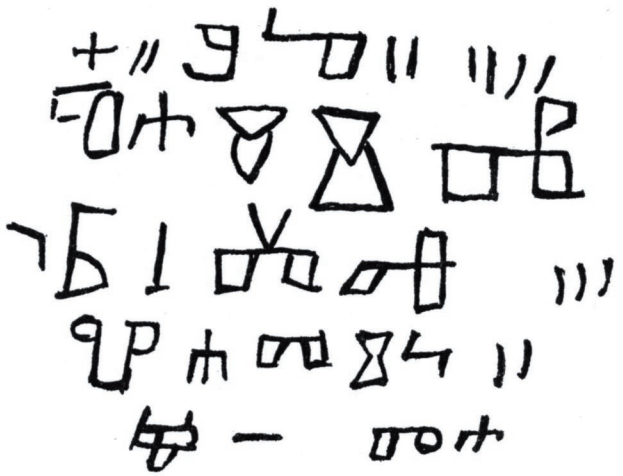

Jurandvorski ulomak II

...
ASЪ
KRIŽЪ
VATSKЪ (hrvatski?)
Č.TA

dok je Geitler vidio ovo:[24]

H
?A?SЪ
KRIŽЪ
VATSK
P (T?) A

[22] I. Črnčić, Krčke starine, o. c., str. 20.
[23] Ibid.
[24] L. Geitler, Die albanesischen itd. o. c., str. 187.

ULOMAK III

Na njemu su 4 retka natpisa. Ostatke slova u prvom retku teško je identificirati.

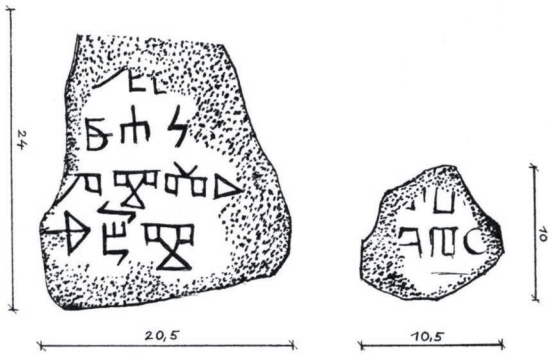

Jurandvorski ulomci III (lijevo) i IV (desno)

R A K
JU Ĭ Ž ?
Ъ B̃ Ĭ

ULOMAK IV

Zbog grubog načina klesanja i zbog oštećenosti, slova na ovom ulomku ne mogu se čitati sa sigurnošću.

?
Ĕ P(?) O(?)

Petrografska analiza ulomka I, III i IV pokazuje isti sastav kamena i fosila,[25] slova su im slična i iste su veličine. Sva ova tri

[25] Petrografsku analizu uzoraka kamena Baščanske ploče i Jurandvorskih ulomaka I, III i IV izvršio je godine 1961. akademik prof. dr Miroslav Tajder u suradnji s paleontologom dr Vandom Kochansky-Devidè i geologom dr Ivom Grimanijem, na čemu im i ovdje zahvaljujemo. Rezultat analize glasi:

B a š č a n s k a p l o č a: Uzorak je vapnenac, izgrađen od kalcita. Struktura je zrnasta, većim dijelom prekristalizirana u krupnozrnasti agregat. Tako postoje prijelazi iz kriptokristalastog agregata s veličinom zrnaca oko 0,001 mm do krupnih zrnaca od kojih 0,4 mm.

Karakteristični su veliki trakasti agregati krupnozrnastog kalcita.

Fosila nema.

U l o m a k I: Vapnenac izgrađen od kalcita. Struktura kriptokristalasta zrnasta. Prekristaliziranih krupnijih zrnaca kalcita ima malo, a obično su vezani za fosilne ostatke. Vrlo su rijetki oveći kristaloidi do 0,2 mm.

Dolazi mnoštvo fosilnih ostataka. Ustanovljeni su ovi fosili: Cuneolina, Thaumatoporella, Textularia, Coscinoconus.

U l o m a k III: Struktura ovog vapnenca je isto zrnasta kriptokristalasta s rjeđim manjim partijama prekristaliziranih krupnijih zrnaca kalcita. Vrlo su rijetki oveći kristalni individui. Dolazi mnogo fosilnih ostataka. Određeni su ovi fosili: Miliolidae, Thaumatoporella.

ulomka — a vjerojatno i onaj izgubljeni (ulomak br. II) — dijelovi su jedne razbijene ploče. Suvisle riječi koje se mogu dokučiti iz tih ulomaka jesu: »azъ opatъ«, »prosihъ«, »Zvъnimirъ«, »Lucië«, »križъ«, »hrvatskьı«.

Najvažnije podatke pruža nam ulomak I.

Tekst na tom ulomku počinje križem kao simboličkom invokacijom. To govori da je tamo početak cijelog natpisa i da ovaj ulomak predstavlja gornji lijevi ugao natpisnog polja. Prva rečenica počinje riječima »azъ opatъ«, to jest istom onom stilizacijom u prvom licu jednine kako počinju i pasusi na Baščanskoj ploči. Kako se o *lijevom* boku ovog ulomka i danas još vidi ostatak stanjenog pera, jasno je da je ploča na svom izvornom položaju bila utorena, drugim riječima da je izvorno bila plutej. A kako Baščanska ploča ima pero na *desnom* boku, a ovaj ima pero na *lijevom* boku, nameće nam se predodžba njihove *simetrične* postave, tako da Baščansku ploču vidimo lijevo a ovaj ulomak desno na crkvenoj pregradi, drugim riječima da ovaj ulomak vidimo kao dio one druge, izgubljene Baščanske ploče i to kao gornji lijevi ugao njezina natpisnog polja, tj. kao početak teksta one druge, izgubljene Baščanske ploče.

U toj predodžbi čini nam se da se tekst iz opatijskog kartulara s bilješkama o pravima i posjedima što ih je stekla Sv. Lucija, prenesen u kamen Baščanske ploče, nastavlja na ovoj drugoj ploči: — na tom drugom, desnom, pluteju istog crkvenog septuma. U toj pre-

---

U l o m a k IV: Struktura slična kao i prethašnja dva kamena, kriptokristalina s malo partija u kojima su zrnca nešto veća. Oveći kristal kalcita vrlo je rijedak. U stijeni ima također mnogo fosilnih ostataka. Određeni su ovi fosili: Coscinoconus, Bryozoa.

Z a k l j u č a k :

Sve četiri stijene su vapnenci.

Baščanska ploča većim je dijelom od prekristaliziranog vapnenca bez fosila, po čemu se bitno razlikuje od ostalih uzoraka.

Ulomci I, III, IV su vapnenci sa istom strukturom i fosilima koji odgovaraju vjerojatno donjoj kredi, kakvi su vapnenci rasprostranjeni na Krku. Prema tome vrlo je vjerojatno da su sva tri uzorka sa istog nalazišta i dapače istog komada. Vapnenac Baščanske ploče nije sličan vapnencima triju ulomaka, pa je teže pretpostaviti da su sa istoga mjesta.

Analizu je izvršio 18. veljače 1961. akad. dr Miroslav Tajder, redoviti profesor Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i predstojnik Mineraloško-petrografskog zavoda. Fosile u uzorcima odredila je dr Vanda Kochansky-Devidè, izvanredni profesor Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

dodžbi postaje shvatljivije kako je moglo doći do klesarske greške na početku prvog retka »prve« Bašćanske ploče, kada svi pasusi počinju stereotipno istim riječima »ja opat . . .«

U paleografskom pogledu jurandvorski ulomci mogu se datirati vremenom Bašćanske ploče.

Među uklesanim slovima na njima susrećemo B sa završnim potezom, V (ligatura ZV) s dubokom spojnicom, granato M, U s bočnom crtom, poluglas u obliku ključa, Ju s izduljenim lijevim okom, recepciju latiničkog (ili ćirilskog) I. Momenat koji umanjuje uvjerljivost povezivanja ovih ulomaka s Bašćanskom pločom u istu kompozicijsku cjelinu crkvenog septuma jest razlika u veličini njihovih slova prema veličini slova na Bašćanskoj ploči. Na Bašćanskoj ploči slova su znatno veća. Uz to i morfologija nekih slova odudara od morfologije tih slova na Bašćanskoj ploči, mada se nalazimo na istom formativnom stupnju paleografskog razvitka hrvatske glagoljice.

No na kraju ovog osvrta možemo se zapitati: — da je Bašćanska ploča bila slučajno razbijena u ovakve ulomke kao što su ovi Jurandvorski ulomci, i da su se od svih njezinih ulomaka sačuvali samo onaj s početnim i onaj sa završnim dijelom njezina teksta, tko bi ih, oslanjajući se samo na paleografske, morfološke argumente, mogao povezati u istu cjelinu?

SENJSKA PLOČA[26]

Godine 1964. u Senju u toku radova na uređivanju i konzerviranju tvrđave Nehaj, što ih je vodio direktor senjskog muzeja, prof. Ante Glavičić, uklonila se glomazna dogradnja iz XIX stoljeća — stepenište pred ulazom u tvrđavu. U substrukciji tog stepeništa zapaženi su i izlučeni ulomci ploče od bijela vapnenca. Na njima se

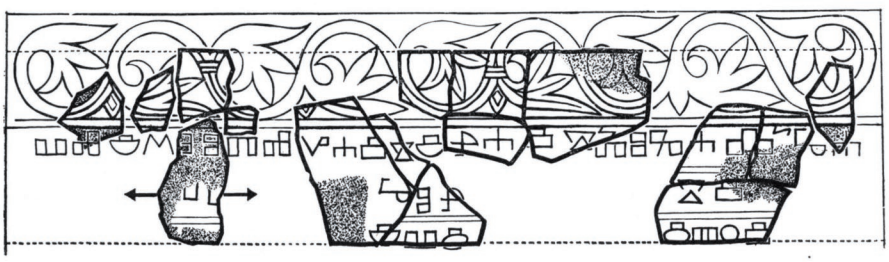

Senjska ploča. Parcijalna rekonstrukcija s ulomcima 1—16

[26] Literatura: A. G l a v i č i ć, Značajni arheološki nalazi u tvrđavi Nehaj u Senju, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, god. XIV, br. 1, Zagreb 1965, str. 8.

zapazila bordura ranoromaničke lozice, sva još u grafičkoj stilizaciji pleterne ornamentike a pod bordurom polje s glagoljskim natpisom u tri retka. Nalaz je godine 1965. objavio prof. Glavičić u svome izvještaju i ulomcima dao ime »Senjska ploča«.

Po tragovima na tim ulomcima zaključujemo da je izvorna ploča bila po duljini razrezana na tri dijela i da su ti dijelovi dugo služili negdje kao stepenice. Gazilo se po njihovoj ravnoj, stražnjoj strani; na ulomcima se vidi da je stražnja ploha od hodanja jako izlizana.

Od dvadeset nađenih ulomaka samo se dio njih može međusobno sljubiti i vezati no to dostaje da bi se utvrdili neki bitni elementi rekonstrukcije. Ploča je u izvornom obliku bila plutej crkvene pregrade.

Po likovnoj koncepciji bila je slična Bašćanskoj ploči ali po dimenzijama bila je manja od nje (duga otprilike 160 cm, dok je Bašćanska ploča duga 200 cm) te je evidentno bila izrađena za neki senjski srednjovjekovni crkveni prostor koji je bio manji od prostora bašćanske Sv. Lucije.

U prvom retku teksta dade se rekonstruirati invokacija. Prema mom pokušaju razmještavanja ulomaka rekonstrukcija bi u tekstu invokacije pokazala hrvatski a ne crkvenoslavenski oblik genitiva pridjeva (svetoga).

[VЪ IME OTЪ]CA I S[I]NA I S(VE)T[OG]A D(U)H[A . . . .]

U drugom i trećem retku konstelirane su na ulomcima samo 4 skupine slova, koje ne znamo nadopuniti u smislene riječi.
Drugi redak:

. . . . . HON . . . . . SI . . . . . .

Treći redak:

. . . . . IVI . . . . . I T O I . . . . . .

Još se na nekim manjim ulomcima razabiru ostaci glagoljskih slova T, V i O.

U paleografskom pogledu natpis pripada formativnom periodu hrvatske uglate glagoljice. Neka slova su podudarna tipu slova sa Bašćanske ploče, npr. karakteristično I:
no i u njegovoj stilizaciji vidi se nestalnost i nedosljednost u primjeni oblih i uglatih oblika.

I na Senjskoj ploči kao i na Bašćanskoj zapažamo recepciju iz latiničkog (ili ćirilskog) alfabeta; to je evidentno O uz glagoljsko Ⱁ. No niz slova u Senju (D, O, T, V) pokazuje mlađi razvojni stupanj, veću uglatost, izrazitiji dvolinijski sustav pisma pa stoga mislim da treba zaključiti da je Senjska ploča nešto mlađa od Bašćanske ploče, da s njezinim datiranjem treba zakoraknuti u XII stoljeće.

GRDOSELSKI ULOMAK[27]

Grdoselski ulomak vodi nas u centralnu Istru, u bregovitu okolicu Pazina. Na isturenom brdskom hrptu što strši iznad dubokih jaruga i vododerina dižu se okrnjene zidine srednjovjekovnog burga Grdosela. U podgrađu su ruševine dviju crkava — sv. Jakova i sv. Ane — zarasle travom, a četvrt sata hoda dalje je zaselak Brdo, koji je u novije doba preuzeo ime Grdosela i gdje je nakon napuštanja obamrlog burga, preselio kurat i gdje je u XVII stoljeću bila sagrađena nova župna crkva.

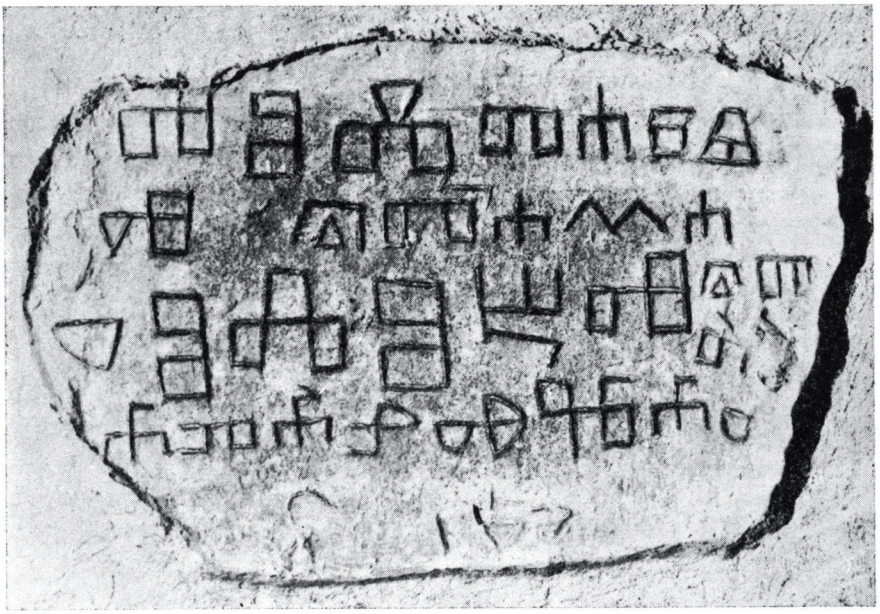

Grdoselski ulomak

[27] Literatura: B. Fučić, Grdoselski ulomak. Riječki list, 5. XII. 1953, str. 3; Isti, Grdoselski ulomak. Prilog kulturnoj geografiji istarskog glagolizma. Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 7. Zagreb 1959, str. 185—214; Vj. Štefanić, Prvobitno slavensko pismo i najstarija glagoljska epigrafika, Slovo 18—19, Zagreb 1969, str. 37.

Grdoselski ulomak našao sam uzidan u hodniku župnog stana, gdje ga je bio ugradio neki domaći župnik prije godine 1896. U jednom dopisu tršćanskom biskupu župnik Šime Frulić piše (godine 1903) da je taj natpis bio nađen » u starom gradu«. To je sve što znamo o njegovoj prošlosti.[28]

Čitajući taj krnji natpis (on je desni kraj jedne ploče ili praga), rekonstruirao sam oštećena slova, razriješio sam jednu klesarsku grešku i uspostavio u tekstu ove smislene elemente:

Ъ O L T A R Ĕ	lokativ singulara imenice
1 2 3 4 5 6 7	oltar
Ъ S(VE)T A M A	dativ duala pridjeva žen-
8 9 10 11 12 13	skog roda sveta
G O L O B Ъ S T I N A(NA)	lično ime i proveniencija:
14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24	Golob iz Tinjana
A P A N Ъ G R A C	muško ime Pangrac (Pan-
25 26 27 28 29 30 31 32 33	kracije)

Iz ovakve konstelacije smislenih riječi u krnjem natpisu nagađam da je tekst bilježio posvetu oltara (dedicatio, »prekrst«) ili postavljanje moći u oltar na čast i slavu Bogu i sveticama X i Y, u doba popa Goloba s Tinjana, kapelana gospodina kneza Pangraca.

Što natpis pokazuje paleografski i kako da ga datiramo? Pismo je uglato, jako je odmaklo od oble stilizacije, na visokom je stupnju formiranja uglate glagoljice te je mlađe od XI stoljeća. No široke proporcije slova, koje još ne oblikuju blokove hrvatskog ustava, široki razmaci među slovima i znatna odstupanja od dosljedne dvolinijske kompozicije slova odaju osobine onog još nedisciplíniranog pisarskog načina, koji na razvojnom putu prethodi zreloj fazi hrvatskih glagoljskih skriptorija, te je to pismo, prema tome, starije od XIV stoljeća.

U analizi pojedinih znakova možemo reći:

da uglata stilizacija poluglasa (1,8,19) odgovara spomenicima XII i XIII stoljeća (Legenda o sv. Tekli, Ljubljanski homilijar, Londonski ulomak, Vrbnički brevijar I), ali da uz tu uglatu stilizaciju istodobno dolazi i poluglas oble stilizacije (29), poznat sa spomenika XI i XII

[28] B. F u č i ć, Grdoselski ulomak. Prilog itd., o. c. bilješka 15.

stoljeća (Krčki natpis, Plominski natpis, Valunska ploča, Bečki listići, Baščanska ploča). Novi oblikovni principi još nisu istisnuli stare pa taj momenat govori u prilog ranijeg datiranja.

Jat (7) se javlja u mlađem, trapeznom obliku , tipičnom za XII stoljeće (Bečki listići, Grškovićev apostol, Premudini ostrišci, Londonski ulomak). U XIII stoljeću nastaje jat »s koljenom« (Ljubljanski homilijar, Legenda o sv. Tekli). Struktura glagoljskog S na Grdoselskom ulomku (9, 20) podudara se sa strukturom toga slova na hrvatskim spomenicima prije XIII stoljeća, kada jezgra slova S ima po pravilu trokutni oblik a plašt splošteno, ravno tjeme. Morfološkom osobitošću raširenog, nezatvorenog plašta grdoselsko slovo S podudara se s takvom morfologijom slova S na Valunskoj ploči.

Završni obrubni potez na kraju donje crte slova B (18) napuštaju hrvatski glagoljski skriptoriji u XIII stoljeću, a on se — uz primjer na Grdoselskom ulomku — ističe na ranim glagoljskim epigrafskim spomenicima Kvarnera — na Krčkom natpisu i na Baščanskoj ploči.

U paleografskom razvoju slova P već u XII stoljeću gubi se vodoravna crta s lijeve strane okomite haste. Na slovu P s našeg ulomka (29) ta je crta jako razvijena i nalazi se pri samom dnu haste. I gornja vodoravna crta također je tu jako produljena ulijevo, tako da slovo P poprima gotovo obrise uglatog glagoljskog T. Slovo je relativno nisko, jer mu se okomita hasta ne proteže niže od bočne vodoravne crte. U takvu obliku poznajemo slovo P kao specijalitet jedino na ranim kvarnerskim spomenicima, na Krčkom natpisu i na Baščanskoj ploči.

Slovo N karakteriziraju u ranijem razdoblju (do XV stoljeća) dvije vodoravne crte s lijeve strane njegove okomite haste. Na hrvatskim spomenicima gornja vodoravna crta — po pravilu — leži u produženju donjeg ruba oka. Na Bečkim listićima i na ranim kvarnerskim spomenicima, na Valunskoj ploči i na Baščanskoj ploči, hasta slova N je okomita poput haste slova N na Grdoselskom ulomku (23, 28), a kod većine je i starijih i mlađih spomenika nagnuta.

Oblik slova G što ga na našem ulomku jasno čitamo u ligaturi GR (30—31 Pangrac), specifičan je za hrvatske spomenike, starije od XIII stoljeća. Na njima se one dvije haste što povezuju oba oka glagoljskog slova G ne izvode jednim duktusom (u obliku latiničkog slova V) nego sa dva odvojena duktusa, i to tako, da se prvim duktusom izvodi okomita hasta, što nosi lijevo oko, a drugim duktusom izvodi se vodoravna hasta, što nosi desno oko. Ta druga, vodoravna

hasta odvaja se dosta visoko od prve, okomite. Na kvarnerskim spomenicima — na Krčkom natpisu, na Baščanskoj ploči i na Premudinim ostrišcima — ta se vodoravna hasta piše u produljenju donje crte lijevog oka *kao i na Grdoselskom ulomku.*

Konačno, u krnjetku (22) drugog po redu slova u riječi TINA(NA) prepoznajemo glagoljsko I, i to u najstarijem, iskonskom svome obliku, koji znamo i s naših spomenika XI i XII stoljeća (npr. s Plominskog natpisa i sa Bečkih listića). To je oblik sastavljen od dva trokuta, gornjeg i donjeg, koji se pišu svaki svojim, odvojenim duktusima.

Sumirajući paleografsku analizu, utvrđujemo da su tip i stilizacija većine slova na Grdoselskom ulomku mlađi od tipova i stilizacija na spomenicima XI stoljeća a s druge strane zapažamo da na našim glagoljskim spomenicima XIII stoljeća ne nalazimo više tipova i stilizacija razvojno najkarakterističnijih slova (Ъ, Ѣ, N, G, S) kakva se javljaju na Grdoselskom ulomku.

U XII smo stoljeću.

Paleografski specijaliteti (tip znaka za poluglas i tip slova G) opredjeljuju ovaj spomenik staroj hrvatskoj grafiji, a neki specijaliteti (oblici slova P i S) i neki podudarni oblici (N, G, I, B) utvrđuju grafički afinitet ovog istarskog spomenika s najstarijim glagoljskim epigrafskim spomenicima u kvarnerskom bazenu, koji su datirani s XI stoljećem ili s vremenom prelaze u XII stoljeće. No razvijeniji stadij uglate glagoljice na Grdoselskom ulomku utvrđuje mu u usporedbi sa starim hrvatskim glagoljskim spomenicima mjesto paleografski relativnog hronološkog slijeda poslije Baščanske ploče i Bečkih listića, a prije Ljubljanskog homilijara i ulomka legende o sv. Tekli, što bismo vremenski pobliže mogli izraziti drugom polovicom XII stoljeća.

HUMSKI GRAFIT[29]

Evo nas konačno na kraju našeg niza najstarijih hrvatskih glagoljskih natpisa.

Radi se o jednom zapisu, veličinom zaista neuglednom, o grafitu na freskama u crkvi sv. Jerolima u Humu.

---

[29] Literatura: B. F u č i ć, HUM- ciklus romaničko-bizantinskih zidnih slikarija, Peristil 6—7, Zagreb 1963—1964, str. 18 i 21; I s t i, Humski grafit, Riječki list, 1. I. 1969, str. 3.

Te su freske jedan od likovno najkvalitetnijih spomenika zidnog slikarstva u Istri. U stilskom pogledu opredijelio sam ih kao bizantinsko-romaničke a na temelju ikonografske i stilske analize datirao sam ih drugom polovicom XII stoljeća.[30]

Grafit sam zapazio još godine 1949. kada sam pod žbukom i vapnenim bjelilom otkrivao ove freske. Taj se grafit nalazi uparan na oslikanom zidu apside, desno uz oltar.

O čemu on govori?

To je zapravo bilješka, to je jedna stavka u primitivnoj evidenciji misnih intencija, u administraciji nekog starog humskog popa glagoljaša. Taj je glagoljaš na oltaru sv. Jerolima uzastopce kroz trideset dana služio mise za upokoj duše nekog kovača Martina — takozvane »gregorijanske mise« — i svaki dan, svaku od odsluženih misa evidentirao bi tako da je čavlom ili nožem uparao jednu crtu po oslikanom crkvenom zidu kraj oltara. Kad je izrekao svih trideset misa i kad je nakon trideset dana uparao svojih trideset rovaša, evo što je na koncu zapisao:

KOVAČA MARЪTINA E
SVĚ .J. (30) E VZETA INO
OŠĆE EDNA

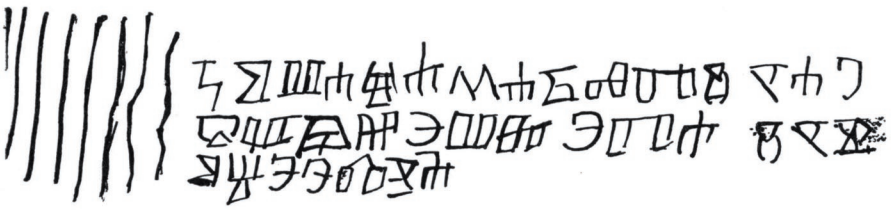

Humski grafit

To znači u svemu ima 30 misa za kovača Martina a povrh tog gregorijanskog niza preuzeta je dužnost da se odsluži još jedna misa. Izraz »je vzeta« — odgovara latinskom crkvenom izrazu »intentio accepta«.

Što ovaj grafit znači u paleografskom pogledu?

Conspectus generalis govori za odmaklu fazu formiranja uglate glagoljice, za smjeranje ovih slova ka dvolinijskom sistemu. »Oka«

[30] B. F u č i ć, Istarske freske, Zagreb 1963, Ed. »Zora«, str. 16, Tabl. 5—10, Kat. str. 4.

su uglata kod pretežnog broja grafema i već se u pismu jasno ritmiziraju okomice: — sve to znači XII—XIII stoljeće. Kako da grafit uže datiramo?

Za terminus ante quem non uzimam svoje datiranje fresaka: druga polovica XII stoljeća.

Paleografska analiza pokazuje da se poluglas ѣ pojavljuje u starijem tipu ali u mlađoj, uglatoj stilizaciji XII—XIII stoljeća, kao na Jurandvorskim ulomcima, Grdoselskom ulomku, I. Vrbničkom brevijaru. No odlučnije suzuju datiranje slova Ě, I, D, E.

Trapezni jat pripada XII stoljeću (Bečki listići, Premudini ostrišci, Grdoselski ulomak). U XIII stoljeću nastupa jat » s koljenom«.

I slovo I je ovdje još staro, iz vremena prije redukcije duktusa, koja je nastupila već u XII stoljeću (Bečki listići).

D s polukružnim hrptom stariji je od XIII stoljeća, a i slovo E s jednom vodoravnom crtom — također je starije od XIII stoljeća. Pa i slovo S s ravnim tjemenom nije iz XIII stoljeća. Ostajemo, dakle, i s ovim spomenikom unutar XII stoljeća: — u drugoj smo polovici tog stoljeća.

I. Plominski natpis

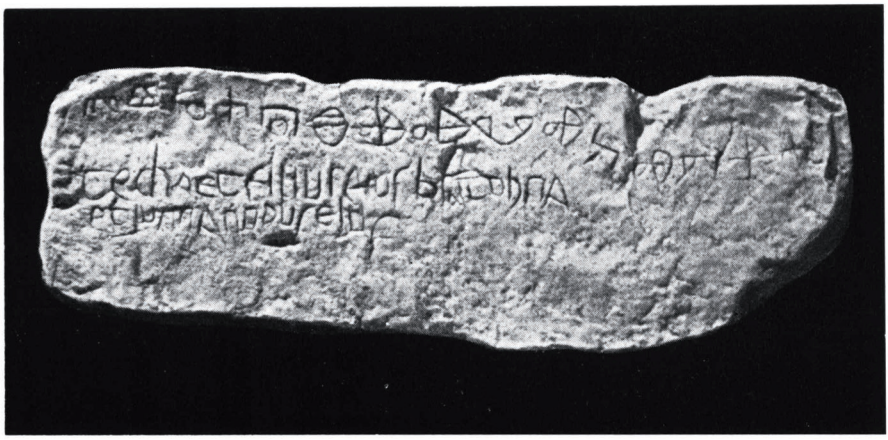

II. Valunska ploča

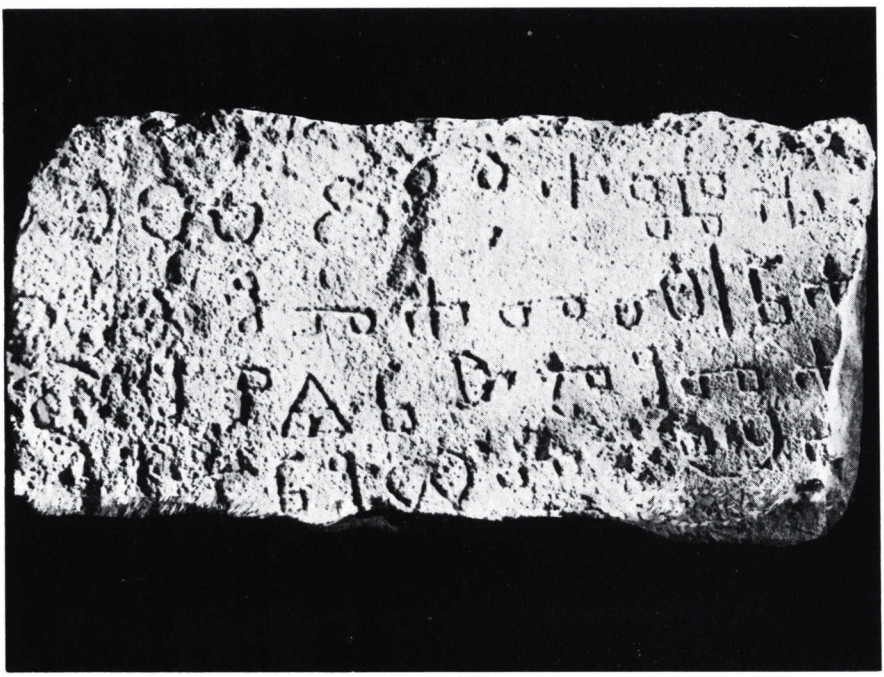

III. Krčki natpis

IV. Baščanska ploča

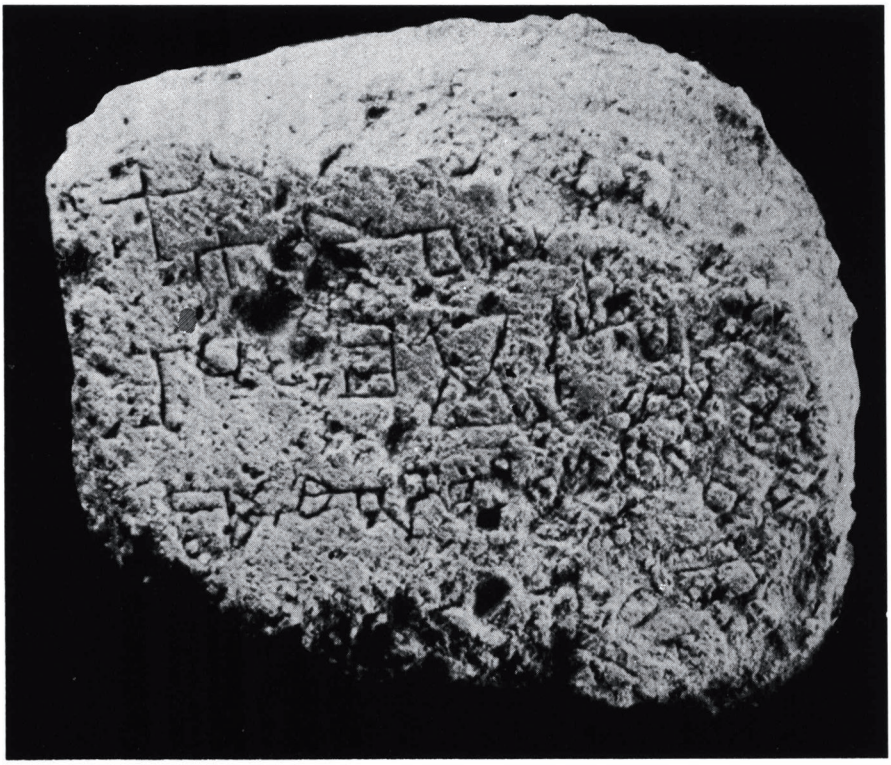

V. Jurandvorski ulomak I

VI. Jurandvorski ulomci III i IV

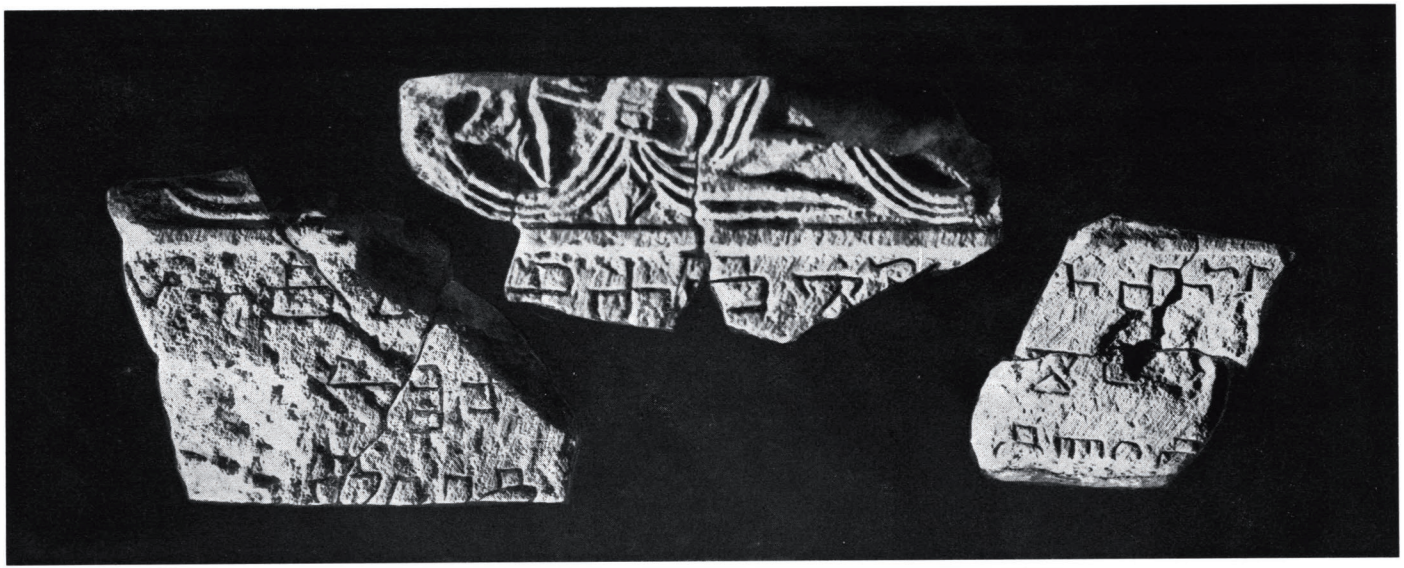

VII. Senjska ploča

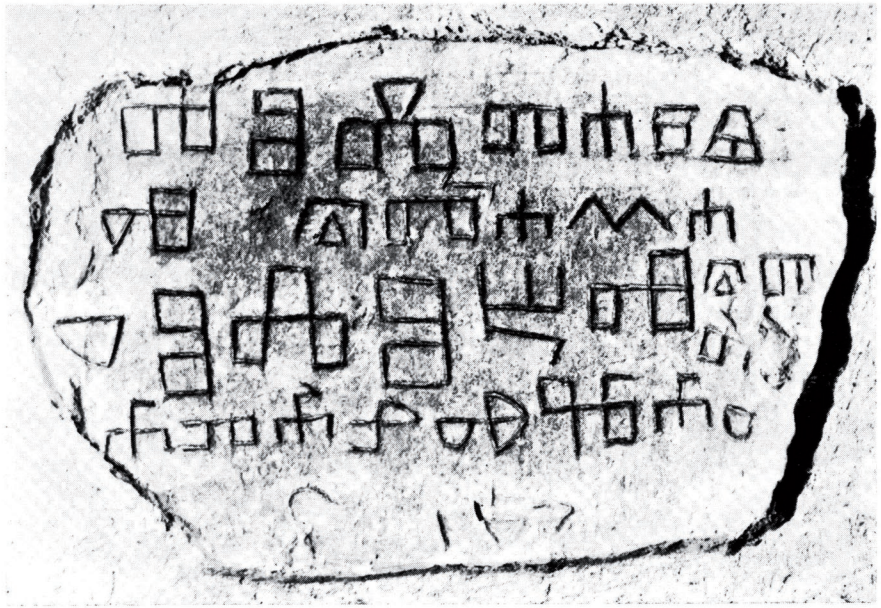

VIII. Grdoselski ulomak

IX. Humski grafit